

Grzegorz GORYŃSKI
Gdańsk

WOJSKA OCHRONY POGRANICZA W LATACH 1945 – 1965. PRÓBA OCENY – CZ. I

Dnia 13 września 1945 roku powołano do życia Wojska Ochrony Pogranicza¹, formację do ochrony polskich granic. Ich zorganizowanie po zakończeniu II wojny światowej w Europie było jednym z pilniejszych problemów do rozwiązania, jaki niezwłocznie należało podjąć. W pierwszych powojennych miesiącach ochronę rubieży granicznej opartej na Odrze i Nysie Łużyckiej (polskich granic jeszcze nie ustalono i nie wytyczono) powierzono na zachodzie i południu Polski powracającym do kraju jednostkom Wojska Polskiego, a na północy organizowanej Milicji Morskiej².

Pełnienie służby patrolowo – ochronnej przez frontowe jednostki Wojska Polskiego ze względów politycznych było koniecznością, a z punktu organizacyjnego – rozwiązaniem doraźnym. Przygotowanie do ochrony granic, pokojowego zadania, wymagało nie tylko stosownego przygotowania teoretycznego i praktycznego oficerów, podoficerów i szeregowych, ale także przeprowadzenia określonych działań legislacyjnych, organizacyjnych i właściwego zabezpieczenia logistycznego. Zaangażowanie większości żołnierzy dywizji piechoty WP w ochronę „granicy państwowej” kolidowało z planami przechodzenia ich na stopę pokojową i rozmieszczenia w garnizonach. Natomiast rozdrobnienie jednostek wojskowych, właściwe dla służby granicznej, nie sprzyjało utrzymaniu zwartości bojowej wojsk i dezorganizowało ich podstawowe zadanie – planowe i regularne szkolenie żołnierzy.

Drugim istotnym argumentem, był wzrost przestępczości granicznej. Wymagał on, aby wprowadzić nowe formy (sposoby) – jakościowo odmienne od tych stosowanych na polu walki. Mało efektywne

¹ Wojska Ochrony Pogranicza funkcjonowały prawie 46 lat, do 15 maja 1991 roku. Rozwiązał je minister Spraw Wewnętrznych Henryk Majewski, powołując w ich miejsce, na mocy Ustawy z dnia 12 października 1990 roku o Straży Granicznej, nową formację typu policyjnego pod nazwą *Straż Graniczna*.

² H. Dominiczak, *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945 – 1948*, Warszawa 1971, s. 32 – 40; H. Kula, *Granica morska PRL w latach 1945 – 1950*, Warszawa 1979, s. 33 – 66.

zastępować należało nowymi, które gwarantowałyby skuteczniejszą ochronę granicy. Niestety wymogów tych frontowe jednostki WP nie były w stanie spełnić.

Konieczność powołania nowej formacji odpowiadającej potrzebom przyszłości sprawiło, że ministerstwa: Obrony Narodowej, Bezpieczeństwa Publicznego, Administracji Publicznej i Skarbu rozważały kilka propozycji. Ostatecznie zdecydowano się powołać organ wojskowy – Wojska Ochrony Pogranicza i podporządkowany ministrowi Obrony Narodowej, gdyż tylko on dysponował odpowiednimi siłami i środkami³.

Polska po II wojnie światowej znalazła się w nowym kształcie terytorialnym i granicznym, w zupełnie innych niż w okresie II Rzeczypospolitej układach geopolitycznych. Zasadniczo zmieniły się stosunki sąsiedzkie, które wynikały z nowego podziału Europy. W jego wyniku, Polska odtąd na wszystkich (lądowych) granicach miała teoretycznie mieć „samiych przyjaciół” zespolonych pod ideologicznym przywództwem ZSRR, jednakowym ustrojem oraz układami politycznymi i militarnymi. Chociaż oficjalnie nasi sąsiedzi nie zgłaszali istotnych zastrzeżeń terytorialnych, to w praktyce pojawiały się one niejednokrotnie. Militarna potęga ZSRR, która gwarantować miała nienaruszalność granic Polski, w efekcie przyczyniła się tylko do ograniczania naszej suwerenności, wpływając pośrednio lub bezpośrednio na system obrony i ochrony jej granic.

Wraz z kształtowaniem się przyszłej struktury organizacyjnej Wojsk Ochrony Pogranicza ustalono także ich zakres zadań i kompetencji. Z uwagi na (...) *odmienne zasady ustrojowe, zadania społeczno – polityczne ludowego państwa oraz poprawnie kształtujące się stosunki z państwami ościennymi* (...) wzorce organizacyjne formacji granicznych okresu II Rzeczypospolitej (Korpusu Ochrony Pogranicza i Straży Granicznej) nie zyskały aprobaty organizatorów i zostały odrzucone. Sięgnięto do rozwiązań radzieckich, a kierownikiem zespołu organizacyjnego i późniejszym szefem Departamentu WOP, później dowódcą WOP został pułkownik Gwidon Czerwiński – oficer radziecki. Wojska te powołane zostały do ochrony granic państwa pod względem wojskowym, politycznym, bezpieczeństwa publicznego i celnym w okresie pokoju. Miały one oprócz „typowych” zadań granicznych (zatrzymywanie i zwalczanie wszelkiej przestępczości granicznej) realizować i inne, takie jak (...) *zapobieganie przenoszeniu lub przesyłaniu przez granicę wszelkich pism, dzienników, broszur itp. skierowanych przeciw Państwu i prawowitym władzom; ściganie wszelkich poczynań i zamierzeń skierowanych prze-*

³ H. Dominiczak, *Zarys historii Wojsk Ochrony Pogranicza 1945 – 1995*, Warszawa 1985, s. 43.

*ciw politycznym interesom Państwa; współdziałanie z innymi organami mającymi na celu bezpieczeństwo publiczne i zapobieganie szkodom zagrażającym interesowi publicznemu*⁴.

Wojska Ochrony Pogranicza ostatecznie powołano 13 września 1945 r. na podstawie rozkazu 0245/Org. Naczelnego Dowódcy WP⁵. Ustalono w nim ich strukturę organizacyjną oraz skład. Zgodnie z treścią wspomnianego rozkazu i w oparciu o zatwierdzone etaty dopiero pierwszy wiceminister Obrony Narodowej gen. dyw. Wsiewołod Strażewski miał sformować do 1 października 1945 r. Departament WOP. Natomiast dowódcy okręgów wojskowych (Warszawskiego, Lubelskiego, Krakowskiego, Śląskiego, Poznańskiego i Pomorskiego) otrzymali zadanie utworzenia do 1 listopada 1945 r. przy swoich dowództwach Wydziałów Służby Pogranicznej⁶ (określane później jako Wydziały WOP) i odpowiednią ilość Oddziałów WOP o podanej strukturze. Mieli także przydzielić Oddziałom WOP specjalnie utworzone Samodzielne Kompanie Łączności (SKŁ)⁷. Nieco później, bo 28 października 1945 r. rozkazem nr 0304/Org. NDWP uzupełniono wcześniejszy rozkaz organizacyjny, nakazując sformowanie 51 Przejściowych Punktów Kontrolnych (PPK) do kontroli ruchu osobowego i towarowego przez granicę⁸. Rzeczywistość okazała się jednak bardziej skomplikowana niż wcześniej kalkulowano, gdyż te optymistycznie nakreślone plany należało kilkakrotnie weryfikować.

⁴ Cyt. za: K. Frontczak, *Sily Zbrojne Polski Ludowej. Przejście na stopę pokojową 1945 – 1947*, Warszawa 1974, s. 252; Zob. także J. Ławski, *Ochrona granic Polski Ludowej 1945 – 1948*, Warszawa 1974, s. 89 – 90; H. Dominiczak, op. cit., s. 64 – 65.

⁵ Jak podaje Henryk Dominiczak, Naczelny Dowódca Wojska Polskiego marsz. Michał Żymierski 12 września 1945 r. zatwierdził całość dokumentów dotyczących ochrony granicy RP i struktury organizacyjnej WOP, który w połowie sierpnia do NDWP przedłożył w postaci projektu płk Gwidon Czerwiński. Rozkaz organizacyjny nr 245/Org. powołujący WOP ukazał się nazajutrz, czyli 13 września 1945 r. w imieniu marsz. Żymierskiego, podpisał go gen. broni Władysław Korczyca (szef Sztabu Generalnego WP), a w imieniu szefa Sztabu Generalnego WP gen. bryg. Iwan (Jan) Rotkiewicz. H. Dominiczak, *Wojska*, op.cit., s. 65.

⁶ K. Frontczak, op. cit., s. 238, H. Kula, op.cit.,s.71.

⁷ J. Ławski, op. cit., s. 91.

⁸ Ze względu na nasilenie ruchu granicznego powołano trzy kategorie PPK:

I kat. – etat nr 8/10 o stanie 33 wojskowych i 3 pracowników kontraktowych;

II kat. – etat nr 8/11 o stanie 17 wojskowych i 3 pracowników kontraktowych;

III kat. – etat nr 8/12 o stanie 10 wojskowych.

Ze względu na specyfikę wykonywanych zadań kontrolnych PPK dzieliły się na: drogowe, utworzono ich 27, kolejowe 19, morskie 4, lotnicze 1.

Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie (dalej ASG), sygn. 217/2, k. 9 – 14; Etaty nr: 8/10; 8/11; 8/12; H. Dominiczak, *Wojska*, op. cit., s. 73.

Wojska Ochrony Pogranicza stanowiły wówczas integralną część Sił Zbrojnych. Pod względem służbowym podlegały one początkowo pierwszemu, a od 30 października 1945 r. drugiemu wiceministrowi Obrony Narodowej.

ZADANIA I ORGANIZACJA WOJSK OCHRONY POGRANICZA

Do 1956 r. zadania tej formacji określała „specjalna instrukcja”, która spełniała rolę aktu normatywnego.

Wojska Ochrony Pogranicza powołane są – czytamy w niej – do ochrony granic państwa w czasie pokoju. Do zakresu ich działania należy zabezpieczenie granic pod względem wojskowym, politycznym, bezpieczeństwa publicznego i celnym, a w szczególności :

- niedopuszczenie do naruszenia granicy państwa przez obce władze i ich organa;
- zapobieganie nielegalnemu przekraczaniu granicy;
- zapobieganie przenoszeniu lub przesyłaniu przez granicę wszelkich pism, dzienników, broszur itp. skierowanych przeciw Państwu i prawowitym władzom;
- ściganie wszelkich poczynań i zamierzeń skierowanych, przeciw politycznym interesom Państwa;
- niedopuszczenie do przewożenia i przenoszenia towarów przez granicę z pominięciem obowiązujących przepisów celnych;
- śledzenie, ujawnianie i ściganie przekroczeń skarbowo – celnych;
- niedopuszczenie do nielegalnego ruchu towarowego i osobowego na wodach granicznych;
- współdziałanie z innymi organami, mającymi na celu bezpieczeństwo publiczne i zapobieganie szkodom, zagrażającym interesowi publicznemu⁹.

Przeprowadzane w latach 1946 – 1948 zmiany w strukturze organizacyjnej Wojsk Ochrony Pogranicza odnosiły zamierzony cel i dostosowywały tę wojskową formację do specyficznych wymogów służby granicznej. Jednak ich przeniesienie z Sił Zbrojnych do innego resortu było kwestią czasu. Myśl taka pojawiła się stosunkowo wcześniej. Już w grudniu 1946 r. pogląd taki prezentował Szef Departamentu WOP gen. bryg.

⁹ Cyt. za: K. Frontczak, op. cit., s. 252.

Gwidon Czerwiński w piśmie do Naczelnego Dowódcy WP¹⁰. Jednak, aby spełnić wspomniany postulat należało: w pełni zakończyć proces organizacji WOP, stworzyć w MBP warunki do przejęcia kierownictwa nad tą skomplikowaną formacją i zorganizować ścisłą współpracę wszystkich jednostek i pododdziałów WOP z terenowymi organami MBP¹¹.

Zrealizowanie tego planu i włączenie WOP w struktury resortu Bezpieczeństwa Publicznego sprawiło, że kadry tej formacji miały nie tylko „wkomponować się”, ale również przyjąć i ściśle realizować zadania organów bezpieczeństwa.

Misja dowodzenia WOP przez gen. bryg. Gwidona Czerwińskiego zakończyła się 1 kwietnia 1947 r. w niejasnych do końca okolicznościach¹². Przekazując obowiązki nowemu dowódcy – płk. Marianowi Gutakierowi (wcześniej Guttaker), byłemu zastępcy dowódcy „pomorskiego” OW do spraw polityczno – wychowawczych, wojska te oprócz departamentu składały się jeszcze z: dwunastu komend oddziałów, 53 Komend Odcinków, 249 strażnic i 52 PPK. Jak stwierdzono w raporcie o przekazaniu obowiązków, WOP nigdy nie posiadał pełnego stanu żołnierzy, a braki wynosiły od 20 do 30 %¹³. Płk Gutakier na stanowisku dowódcy WOP był do połowy maja 1948 r. Szef Wydziału Personalnego Departamentu WOP ppłk Rudawski w sprawozdaniu z pracy wydziału zanotował „(...) w związku z przybyciem płk Gutakiera na stanowisko Szefa Dep. WOP, który do spraw personalnych przykładał dużą wagę stawiając sprawę dość „ostro” w Naczelnym Dowództwie”. W wyniku tego kursu przez okres trzech miesięcy jego służby, na podstawie decyzji Specjalnej Komisji Personalnej, z WOP „odkomenderowano” 307 oficerów, jako „nie nadających się do służby w WOP, przeważnie ze względów politycznych i moralnych”. W grupie tej z WOP zwolniono: 22 do-

¹⁰ ASG, sygn. 217/45, k. 36; Pismo dowódcy WOP – szefa Departamentu WOP nr 04020 z grudnia 1946 r. do II wiceministra Obrony Narodowej.

¹¹ K. Frontczak, op. cit., s. 256.

¹² Gen. Czerwiński w piśmie z 22 listopada 1946 r. do marszałka Michała Żymierskiego wskazuje na trudności w planowym realizowaniu zadań. Do głównych przeszkód w całkowitym obsadzeniu granicy żołnierzami WOP (najprawdopodobniej chodziło o odcinek w cyplu ciśnieńskim, który przejęto pod koniec 1948 r.) zaliczył on: ogólną sytuację polityczną w Polsce oraz obowiązywanie starych ustaw i przepisów, które są niekorzystne dla państwa. Generał Czerwiński wskazywał także na ludzi, którzy jak to określił „(...) brudnymi rękami sięgają po moją cześć i nie splamiony honor żołnierski” (wytł. GG). W ostatnim zdaniu generał poprosił marszałka o zwolnienie i odesłanie do armii sowieckiej. E. J. Nalepa, Oficerowie radziecy w Wojsku Polskim w latach 1943 – 1968. (Studium historyczno – wojskowe), wyd. Wojskowego Instytutu Historycznego, Warszawa 1992, cz. 2 – załączniki, s. 168 – 170.

¹³ Rozkaz odwołujący Gwidona Czerwińskiego ukazał się już 14.02.1947 r. ASG, sygn. 218/6, k. 36, Raport do ministra Obrony Narodowej z 1.04.1947 r.

wódców batalionów, 46 dowódców kompanii i 209 dowódców plutonów¹⁴. Pod koniec kwietnia 1948 r. zapadła decyzja o zmianie dowódcy WOP. Nowy dowódca płk. Roman Garbowski obowiązki przyjął 14 maja 1948 r. i sprawował je niecałe trzy lata, to jest do 22 marca 1951 r.¹⁵ Płk. Garbowskiego zastąpił wówczas płk. Michał Przoński (oficer radziecki)¹⁶. Dowodził on Wojskami Ochrony Pogranicza ponad cztery lata, to jest do 2 sierpnia 1955 r. Dowództwo nad tą formacją, na podstawie zarządzenia ministra Spraw Wewnętrznych z 26 lipca 1955 r. przyjął płk Stefan Sobczak (wcześniej Sobczuk, pochodzenia ukraińskiego). Do WOP skierował go Stanisław Radkiewicz (jako swojego człowieka), na stanowisko zastępcy Głównego Inspektora Ochrony Pogranicza do spraw specjalnych, w kwietniu 1949 r. W MBP, Sobczak był od 1944 r. Początkowo, do końca 1944, na stanowisku kierownika Komendantury RBP (ochrony gmachów i obiektów podległych RBP). Później, kierownikiem Wydziału do spraw funkcjonariuszy w Departamencie Śledczym, aby od połowy lutego 1947 do końca lutego 1949, być zastępcą dyrektora Departamentu I (Kontrwywiadu)¹⁷. Sobczak na stanowisku dowódcy WOP był krótko, do 10 listopada 1955 r., czyli trzy miesiące. Zastąpił go płk Henryk Jurewicz¹⁸. Po roku, a dokładnie 15 listopada 1956 r., obowiązki Jurewicza „czasowo” przejął płk Eugeniusz Dostojewski. Wcześniej był on szefem Oddziału I Sztabu WOP, a od początku września 1955 r. powołany przez Stefana Sobczaka na stanowisko szefa sztabu WOP. Owe czasowe pełnienie obowiązków dowódcy WOP trwało, aż dziewięć lat. Gen. bryg. Dostojewski odszedł z tej formacji z końcem lipca 1965 r., w związku z jej reorganizacją (podziałem między MSW i MON) i powołaniem Szefostwa WOP¹⁹. Jego obowiązki na początku sierpnia 1965 r. „czasowo” objął przyjął gen. bryg. Józef Waluk, zastępca dowódcy WOP

¹⁴ ASG, sygn. 220/14, k. 108, Sprawozdanie z pracy Wydz. Pers. Dep. WOP nr 007260 z 1.07.1947 r.

¹⁵ O zmianie płk. Mariana Gutakiera na stanowisku Głównego Inspektora Ochrony Pogranicza minister ON rozkaz podpisał 23.04.1948 r. ASG, sygn., 219/32, k. 14, Meldunek nr 1317 z 15.05.1948 r. Gł. Insp. OP płk. R. Garbowskiego do dowódcy Wojsk Lądowych; ASG, sygn., 219/40, k. 21, Rozkaz nr 06 z 15.05.1948 r. Gł. Insp. OP; ASG, sygn., 1289/1, k. 229, Rozkaz nr 042 z dn. 22.03.1951.

¹⁶ ASG, sygn., 1289/1, k. 230, Rozkaz nr 043 z dn. 22.03.1951.

¹⁷ *Aparat Bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, Warszawa 2005, t. I (1944 – 1956), s. 26, 65, 78, 84, 90; ASG, sygn. 220/31, k. 22, Rozkaz personalny nr 10 z 6.04. 1949 r. Gł. Insp. OP; ASG, sygn. 465/50, k. 111 i 112, Rozkaz nr 0104 i 0105 dowódcy WOP (Pismo nr K-01907 i K-01908 z 3.08.1955 r.).

¹⁸ Stosowne zarządzenie MSW nr 1027 wydane zostało 26.10.1955 r. ASG, sygn. 616/21, k. 347 i 402, Rozkaz dowódcy WOP nr 0155 z 10.11.1955 r.

¹⁹ ASG, sygn. 466/58, k. 368 i 369, Rozkaz dowódcy WOP nr 0168 i 0169 z 15.11.1956; ASG, sygn. 1717/23, k. 89, Rozkaz personalny ministra Obrony Narodowej z 30.07.1965 r.

do spraw zwiadu²⁰. Waluk obowiązki te sprawował niespełna trzy miesiące i 28 października 1965 r. minister ON powołał go na stanowisko „przedstawiciela PRL w Komisji Nadzorczej Państw Neutralnych w Korei”²¹. W jego miejsce (na stanowisko szefa WOP w Głównym Inspektoracie Obrony Terytorialnej podległego MON), na początku listopada 1965 r., minister ON marsz. Marian Spychalski wyznaczył płk Mieczysława Dębickiego – dowódcę 16 Kaszubskiej Brygady WOP, *powierając pełnienie obowiązków służbowych*. Nieco później gen. Korczyński powierzył płk. Dębickiemu „czasowo”, pełnienie obowiązków dowódcy WOP²². Szefem WOP płk Dębicki był do 1971 r.

W MINISTERSTWIE BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO

W dniu 1 stycznia 1949 r. Wojska Ochrony Pogranicza podporządkowano Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego. Zbiegło się to w czasie z pogarszaniem stosunków międzynarodowych, szczególnie między „Wschodem” i „Zachodem”, a w kraju z rozpoczęciem walki z odchyleniem prawicowo – nacjonalistycznym.

Priorytetowe znaczenie nadano ochronie morskiej i zachodniej granicy Polski. Morskie „okno na świat” budziło duży niepokój kierownictwa WOP. Tędy, jak uważało ono, uciekano z Polski na Bornholm i do innych państw „obozu kapitalistycznego”. Tą drogą również – w ocenie sztabu WOP – do Polski przybywali *agenci imperialistycznych wywiadów*. Rolę i miejsce tych wojsk w strukturze MBP minister Stanisław Radkiewicz w marcu 1949 r. określił następująco: WOP „(...) *powinien uszczelnić granice tak, ażeby uniemożliwić przenikanie przez nie – szczególnie wybrzeże – agentów i łączników obcego wywiadu oraz ośrodków reakcyjnych. Zarówno Szefowie WUBP jak i Dowództwa WOP powinni zrozumieć, że przejście WOP do systemu bezpieczeństwa oznacza przełom w podejściu do ochrony granicy i do pracy operacyjnej na pograniczu*”²³.

Nowe podporządkowanie Wojsk Ochrony Pogranicza zmieniło dotychczasowy charakter tej formacji. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego włączyło WOP do walki ideologicznej jaka toczyła się w kraju, wskazując jednocześnie w ochronie granicy na te aspekty. Typowe zagrożenia występujące na pograniczu takie jak – migrację i przemyt – wi-

²⁰ ASG, sygn. 1717/23, k. 90, Zarządzenie GŁ. Insp. OT gen. Korczyńskiego nr 0187 z 3.08.1965 r.

²¹ ASG, sygn. 1717/23, k. 135, Wyciąg z rozkazu personalnego nr 0321 ministra ON z 28.10.1965 r.

²² ASG, sygn. 1717/23, k. 132, Rozkaz personalny nr 0337 ministra ON z 5.11.1965 r., ASG, sygn. 1717/23, k. 142, Zarządzenie nr 06/GIOT z 26.11.1965 r.

²³ A. Garlicki, *Z tajnych archiwów*, Warszawa 1993, s. 102.

dziano przez pryzmat *szpiegowsko dywersyjnej penetracji pogranicza przez agentów obcych wywiadów*. Narzucenie przez kierownictwo MBP takiego widzenia zagrożeń, spowodowało daleko idące zmiany organizacyjno – strukturalne WOP. Zadania, jakie odtąd miały one wykonywać, polegały na ochronie granicy Polski pod względem *bezpieczeństwa publicznego* i celnym²⁴. Ich realizację zapewnić miała kadra odpowiednio liczebna, właściwie dobrana, dobrze wyszkolona i na odpowiednio wysokim poziomie „moralno – politycznym”. Władza wskazywała wciąż nowych „wrogów ludu” do których zaliczano: aresztowanych lub zatrzymanych przez MO, KBW, i WOP; osoby wyjeżdżające za granicę lub powracające, jak też tam przebywające i utrzymujące kontakty z „reakcyjnymi ośrodkami”; repatriantów; osoby zatrzymane w czasie nielegalnego przekraczania granicy lub przebywające w strefie nadgranicznej nielegalnie oraz funkcjonariuszy Straży Celnej i Granicznej, jak też żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza. Takie postrzeganie ludności polskiej było tendencyjne, nie wynikało ono z rzeczywistych postaw, lecz z przyjętego kierunku polityki wewnętrznej „władzy ludowej”, który charakteryzował się także wprowadzeniem drastycznych ograniczeń w wyjazdach zagranicznych dla Polaków. W ten sposób izolowano ich szczególnie od „Zachodu”.

O ile w 1945 roku określenie zadań Wojskom Ochrony Pogranicza nie sprawiało większych problemów, to ich praktyczna realizacja nie była już taka prosta, zwłaszcza, że powstały one w tak krótkim czasie. Część doświadczeń przyjęto od jednostek liniowych WP. Nie wszystkie formy i metody ich działania były przystosowane do ochrony granicy, a zakres działań w terenie pozostawał stosunkowo skromny. Dlatego doświadczenia te wzbogacono wiedzą i bogatymi doświadczeniami oficerów formacji granicznych II Rzeczypospolitej, którzy początkowo w tej formacji się znaleźli oraz oddelegowanych na różne stanowiska kierownicze oficerów – *pograniczników* radzieckich.

Tworzony w Wojskach Ochrony Pogranicza nowy system ochrony granic oprócz służby liniowej, wymagał także utworzenia skutecznej służby wywiadowczej. Bez niej działalność tej formacji nie byłaby w pełni skuteczna. Podobne organy miały formacje graniczne okresu międzywojennego – Korpus Ochrony Pogranicza i Straż Graniczna. Z chwilą podporządkowania WOP Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego zmieniła się dotychczasowa ocena tej działalności. Wynikała ona

²⁴ ASG, sygn. 222/40, k. 292 – 293; Tezy referatu „*Stan organizacji ochrony granic RP*”; Szerzej ten temat przedstawił G. Goryński, *Organizacja ochrony morskiej granicy Polski w latach 1946 – 1956. Wybrane problemy*, [w:] *Szkice z najnowszych dziejów* (pod redakcją Czesława Ciesielskiego), wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997 r., s. 60 – 68.

z prowadzonych nie tylko w tej formacji czystek w szeregach oficerów i podoficerów z rodowodem przedwojennym. W materiałach opracowanych na konferencję „*Stan organizacji ochrony granic RP*”, która miała miejsce w pierwszej połowie stycznia 1949 r., służbę wywiadowczą oceniono następująco: „(...) Przy organizacji WOP fachowców wywiadu poza nieznacznymi wyjątkami nie było. Tak też stanowiska zostały obsadzone oficerami do tej pracy zupełnie nie przygotowanymi. Gorzej – na stanowiska i to nieraz najodpowiedzialniejsze podostawali się oficerowie KOP – a nawet i oficerowie przedwojennej „dwójki”, którzy do swej pracy podeszli lekceważąco lub wręcz ją sabotowali (...). Nieumiejętność i sabotaż doprowadziły do tego, że nawet te nieliczne przechwycone wątki przestępczych afer – były często dekonspirowane i nie tylko nie dawały rezultatów, ale psuły podstawy pracy na przyszłość. Wypadki dekonspiracji pracy i obecność wśród personelu wywiadu ludzi wrogich politycznie, podrywały zaufanie organów U.B. w terenie w stosunku do komórek wywiadu WOP przez co nie mogło być mowy o należytej, a tak koniecznej współpracy z tymi organami. Konieczność zaś zmiany ludzi na wielu stanowiskach spowodowała to zło, że przychodzący nowi ludzie do Wydziałów Wywiadu, znów musieli zaczynać od podstawowego czynnika, jakim jest poznanie terenu – co dezorganizowało i hamowało całość prac²⁵. Ta tendencyjna ocena była podstawą pozbywania się ludzi o przedwojennym rodowodzie sklasyfikowanych, jako wrogów nowej rzeczywistości.

Brak odpowiednio sprawnego zwiadu w prezentowanej ocenie powodował, że „(...) rozpracowanie przestępców jest nienależyte. Po wstępnych przesłuchiowaniach przekazujemy ich innym organom – nie uchwytyjąc często tych nici, która od nich mogłaby doprowadzić do wykrycia i likwidacji innych przestępców. (...) Bez należytego wywiadu w strefie i pasie granicznym (a nawet i w głębi kraju) służba ochrony granicy będzie ślepa, wykonywaną mechanicznie i idącą od przypadku do przypadku²⁶”.

Zadaniem wywiadu WOP, według ówczesnego jego kierownictwa, miało być: wykrywanie, śledzenie i ściganie przestępstw granicznych zamierzonych i dokonanych. Działalność wywiadowczą WOP podzielono na :

- **wywiad płytki** – ekonomiczny, polegający na rozpracowywaniu po stronie sąsiada baz zaopatrzenia przemysłowego, kształtowania się

²⁵ ASG, sygn. 222/40, k. 237; Referat.

²⁶ Ibidem, s. 235 – 236.

cen, dróg przerzutowych, ośrodków przestępczych i ich kontaktów ze stroną własną;

- **kontrwywiad** – do „*wykrywania i zwalczania szpiegów, dywersji, sabotażu i bandytyzmu*”;
- **wywiad przeciwprzemysłowy** – mający zwalczać przemysłnictwo poprzez wykrywanie baz zaopatrzenia i zbytu towarów, dróg przemytu, metod i sposobów przemysłnictwa.

Działania wywiadu WOP sięgać miały w głąb kraju a nie tylko ograniczać się do terenu nadgranicznego. Kierownictwo WOP uważało, że: „(...) *kuźnie afer przemysłniczych i to tych najpoważniejszych oraz centrale zbytu przemytu znajdują się najczęściej nie nad granicą, a wewnątrz kraju, w większych miastach, ośrodkach handlowych i większych ośrodkach produkcji*. Tam jego zdaniem istniały *dogodne możliwości wychwytywania początków i zakończeń afer przemysłniczych*”. Dotychczasowy wywiad WOP – zdaniem jego szefostwa – tego nie uwzględnił i dlatego oceniono go negatywnie.

Aparat wywiadowczy miał składać się z etatowych komórek wywiadu WOP oraz agentury, odpowiednio rozmieszczonej i zorganizowanej sieci w terenie. Siatkę taką miano oprzeć na bezinteresownych, szczerze oddanych sprawie *aktywistach demokratycznych* i na agentach płatnych. Oparcie się tylko na *bezinteresownych współpracownikach* uznano wówczas, że będzie jeszcze przez długi okres nieosiągalne. Ponadto „*współpracownik bezinteresowny w ocenie kierownictwa WOP – jest „nieodpowiedzialny” za swą pracę i nie da nigdy tego co agent płatny*”²⁷.

Tak skonstruowana służba wywiadowcza miała stanowić tzw. „ucho i oko” Wojsk Ochrony Pogranicza. Miała więc, wykrywać i dostarczać niezbędne informacje o przestępczości granicznej, politycznej i ekonomicznej, którą likwidować miały jednostki liniowe WOP. Zmuszano tym samym setki innych osób do podejmowania współpracy, w tym także tajnej (agenturalnej), z tą formacją.

Poszukiwanie nowych, skuteczniejszych metod pełnienia służby granicznej było procesem ciągłym. Trzyletni okres funkcjonowania tej formacji oraz stan zabezpieczenia granic RP – pomimo pewnej poprawy i osiągnięć – oceniono jako niewystarczający. Zadania Wojsk Ochrony Pogranicza miały polegać na:

²⁷ Ibidem, s. 238.

1. ochronie granicy pod względem politycznym i bezpieczeństwa publicznego;
2. ochronie granicy pod względem celnym.

Ich realizację zapewnić miano poprzez:

- bezpośrednie strzeżenie granicy przez odpowiednio liczebne, dobrze wyszkolone i odpowiednio rozlokowane oraz uzbrojone jednostki (pododdziały) WOP;
- sprawny (wyszkolony i wyposażony w środki) zwiad (kontrwywiad) oraz dobrze rozbudowaną sieć agenturalną w pasie granicznym;
- współpracę uświadomionej politycznie i społecznie ludności pogranicza;
- środki techniczne (zagrody, reflektory, wieże obserwacyjne);
- ustawowe wprowadzenie rygorów w strefie i pasie granicznym, które ograniczały możliwości działania elementu przestępczego.

Każdy z wyżej wymienionych czynników – w ocenie dowództwa WOP – odgrywał ważną rolę, jednak za najważniejsze z nich uznano: bezpośrednią ochronę granicy oraz zwiad (wywiad). Bezpośrednią ochronę granicy zapewnić miała odpowiednio liczebna, dobrze wyszkolona oraz stojąca na wysokim poziomie moralno – politycznym kadra. To ona decydować miała o skuteczności działań Wojsk Ochrony Pogranicza oraz o „*wychowaniu moralno – politycznym ludności pogranicza, uodpornianiu jej na przestępcze wpływy i wciągnięciu do współpracy w ochronie granicy*”. Dotychczasowe oddziaływanie na ludność pogranicza oceniono jako niewystarczające, o czym świadczył według dowództwa WOP, wzrost przemytu oraz fakty udziału ludności tego rejonu w działalności przestępczej²⁸.

Nowe podporządkowanie Wojsk Ochrony Pogranicza zmieniało dotychczasowy charakter działalności tej formacji. Na czoło wysunięto aspekty politycznej ochrony granic, włączając tym samym WOP do walki ideologicznej, jaka toczyła się w kraju i międzynarodowej arenie. Narzucenie takiego widzenia zagrożeń na pograniczu warunkowało daleko idące zmiany organizacyjno – strukturalne. Nadano im duże znaczenie. Ochrona granic Polski – za wyjątkiem wschodniej – miała w ocenie dowództwa WOP pierwszoplanową rolę dla bezpieczeństwa kraju. Uznało ono, że „*(...) imperialiści całego świata uważali i nadal uważają terytorium*

²⁸ ASG, sygn. 222/40, k. 292 – 293; Tezy referatu „Stan organizacji ochrony granic RP”.

*Polski, jako główny i najdogodniejszy szlak i bazę wypadową w ich ekspansji na wschód.*²⁹

W postulowanych zmianach usprawniających służbę i poprawiających stan zabezpieczenia granic za najważniejsze uznano:

1. zmianę systemu uzupełnienia wojsk przez wysokokwalifikowany pobór;
2. wzmocnienie stanu ochrony bezpośredniej poprzez zwiększenie ilości strażnic i skrócenie dotychczas strzeżonych odcinków do długości:
 - na granicy południowej – 10 km;
 - na granicy zachodniej: nad Nysą – 8 km, nad Odrą – 10 km, na łądzie – 6 km;
 - na granicy morskiej i wschodniej do 15 km;
3. poprawę stanu ochrony granicy morskiej:
 - sformowanie do ochrony dużych portów specjalnych batalionów ochrony portu, które byłyby w stanie dokonywać sprawnej kontroli ruchu, a także ochraniać całość odcinka granicy w porcie;
 - sformowanie małych etatowych placówek kontrolnych we wszystkich przystaniach rybackich do kontroli ruchu rybackiego, a tam gdzie kontroli tej mogą dokonywać bezpośrednio żołnierze strażnic, wzmocnić je kilkoma żołnierzami;
 - wzmocnienie etatowe GPK w małych portach;
 - uzyskanie potrzebnego sprzętu wodnego oraz samolotów i zorganizowania kontroli i ochrony granicy na wodzie we współdziałaniu ze służbą na lądzie;
 - zbudowanie systemu wież obserwacyjnych, reflektorów i zorganizowania nieprzerwanej obserwacji na wybrzeżu;
 - wzmocnienie pracy zwiadu w portach we współdziałaniu z miejscowymi organami UB;
4. szkolenie poborowych i podoficerów służby czynnej w sformowanych przy brygadach batalionach szkolnych;

²⁹ Ibidem, s. 285.

5. zaktywizowanie ludności pogranicza do współpracy z Wojskami Ochrony Pogranicza w celu eliminacji przestępczości granicznej poprzez:
 - wzmożenie akcji uświadamiającej ze strony WOP;
 - wystąpienie z prośbą do KC PZPR o wydanie terenowym komórkom partyjnym i ZMP polecenia wszczęcia kampanii w tym kierunku;
 - stworzenie organizacji „Ochotnicza Rezerwa Ochrony Pogranicza”;
 - wprowadzenie nagród pieniężnych i przedmiotowych oraz wyróżnień dla osób „wybitnie aktywnie współpracujących z WOP”;
6. ustawowe uregulowanie uprawnień organów WOP:
 - określić w przepisach warunki ruchu rybackiego, żeglarstwa i turystycznego;
 - znowelizować rozporządzenie Prezydenta RP o granicach państwa m.in. o sankcję wysiedlania poza pas graniczny przestępców i osób z nimi współpracujących;
7. ściśle określenie systemu współdziałania organów WOP w terenie z organami UB i MO³⁰.

Konsekwencją tych postanowień był rozkaz ministra Bezpieczeństwa Publicznego nr 039/52 z 28 lipca 1952 roku o usprawnieniu kontrwywiadowczego zabezpieczenia granicy państwowej RP oraz wydana tego samego dnia, Instrukcja nr 09/52 dotycząca wykonania tego rozkazu podpisana przez dyrektora Departamentu I płk. Stefana Antosiewicza i dowódcy WOP płk. Michała Przońskiego.

„Do wykonania tego rozkazu – czytamy w nim – ustalono się następujące zasady postępowania:

1. WUBP, PUBP i WOP winny nastawić całą sieć informacyjną zamieszkałą w powiatach przygranicznych, niezależnie od jej zasadniczego przeznaczenia na ujawnianie:
 - osób, które zamierzają nielegalnie przekroczyć granicę państwową, bądź ją przekroczyły;

³⁰ ASG, sygn. 222/40, k. 377 – 379; Struktura i stan organizacji ochrony granic RP na dzień 20.01.1949 r.

- osób, które udzielają pomocy naruszcicielom granicy państwowej, zaopatrują ich w dokumenty osobiste na poruszanie się w kraju, przechowują dokumenty i materiały szpiegowskie;
- organizatorów przerzutu ludzi i przemytu materiałów nielegalnych oraz towarów przez granicę;
- kurierów, agentów obcych wywiadów, przekraczających granice na drogach legalnych w ruchu paszportowym i małym ruchu granicznym;
- melin i skrytek wykorzystywanych przez osoby nielegalnie przekraczające granicę oraz dróg i szlaków, którymi ci przestępcy się posługują.

Aby te zadania wykonać, UBP w powiatach przygranicznych i WOP winny swoją agenturę nastawić na stałą obserwację środowiska osób potencjalnie podatnych do wykorzystania przez wroga, jak np. byłych członków nielegalnych reakcyjnych organizacji, repatriantów z Zachodu, policjantów, dwójkarzy, współpracowników niemieckich władz okupacyjnych, osób, które w przeszłości trudniły się przemytem lub przetrzudem. Z tych elementów na szczególną uwagę zasługują osoby, które utrzymują stosunki ze swymi krewnymi lub znajomymi przebywającymi po drugiej stronie granicy. Celem skuteczniejszego przeciwdziałania przestępczości granicznej sieć informacyjną należy pouczyć i zobowiązać do natychmiastowego i każdorazowego sygnalizowania o wszelkich uzyskanych wiadomościach dotyczących zamierzonego, względnie dokonanego przestępstwa granicznego. Dotyczy to szczególnie informatorów zamieszkałych w strefie nadgranicznej, gdyż posiadają oni obiektywne możliwości napotykania na ludzi realizujących już zamiar ucieczki za granicę lub dokonujących przerzutu, gdy z zamiarem dokonania przestępstwa granicznego i do realizacji tego zamiaru pozostaje jeszcze pewien okres czasu. Informatorzy zamieszkali w pasie, a szczególnie w strefie nadgranicznej, winni być stale szkoleni i nastawiani w kierunku umiejętnego i wnikliwego badania trybu życia mieszkańców, charakteru ich stosunków z osobami zamieszkałymi z drugiej strony granicy, korespondencji, przejawianych zainteresowań. Sieć ta, winna być specjalnie czujna w codziennym życiu, w obcowaniu z ludźmi, pouczona o sposobie zachowania się w wypadku napotkania na osobę zamiejscową, budzącą podejrzenie, że przybyła w celach przestępczych.

Szeroko rozbudowana sieć w strefie nadgranicznej i prawidłowa praca z tą siecią pozwoli ujawnić osoby zajmujące się robotą wywiadowczą i przerzutową. Poważną pomoc w skutecznym zabezpieczeniu strefy nadgranicznej mogą oddać referenci gminni PUBP (gmin położonych

w strefie), którzy zagadnienie ochrony granicy winni uważać jako swoje główne zadanie i w związku z tym rozbudowywać swoją sieć informacyjną, szczególnie w środowiskach potencjalnie wrogich, rozpracowując aktywnie te środowiska w aspekcie ich ewentualnej wywiadowczej i przerzutowej działalności.

Głównym zadaniem organów bezpieczeństwa i WOP w strefie nadgranicznej jest wszechstronna obserwacja zamieszkałych tam elementów. Celem zapewnienia takowej, należy niezależnie od posiadanej i stale rozbudowywanej sieci wśród mieszkańców strefy osiedlić tam agentów z bardziej oddalonych od granicy rejonów, włączając ich w rozpracowanie miejscowych interesujących nas elementów.

Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza w celu ujawniania kanałów przerzutowych, winien:

- Rozbudować w strefie granicznej szeroką sieć informacyjną, szczególnie w punktach dogodnych dla przekroczeń granicy, powiązaną w rezydentury, która, sygnalizując niezwłocznie o każdym podejrzanym fakcie – winna skutecznie przeciwdziałać przestępczości granicznej.
- Każdą wstępną informację i każdego zatrzymanego należy rozpracować w kierunku pogłębienia danych o osobach zajmujących się przerzutem i przemytem, celem ujawnienia działających kanałów przerzutowych.
- Aktywniej przenikać drogą agencyjną do środowisk przemytniczych. Szerzej stosować przemyślane kombinacje operacyjne zmierzające do potwierdzenia i pogłębienia materiałów o działających kanałach przerzutowych³¹.

Przedstawione oceny i postanowienia, jednoznacznie określiły rolę Wojsk Ochrony Pogranicza w tzw. resorcie „bezpieczeństwa”. Miały być one aktywnym jego elementem m.in. w udaremnianiu wszelkich prób przekraczania granic Polski bez zgody i wiedzy jego władz.

1 stycznia 1949 r. Wojska Ochrony Pogranicza liczyły: 21814 etatów wojskowych, a służbę wojskową pełniło 21195 żołnierzy (tabela nr 1 na końcu niniejszego artykułu). W ich skład oprócz Głównego Inspektoratu OP wchodziło: dwanaście brygad OP, jeden (41) Samodzielny Bata-

³¹ Cyt. za: M. Bortlik – Dźwierzyńska, M. Niedurny, *Uciekinierzy z PRL*, Katowice – Warszawa 2009, s. 280 – 281.

lion OP, Centrum Wyszkożenia OP i GPK Okęćie. Do ochrony granicy wykorzystywano 49 batalionów, które dysponowały 246 strażnicami³².

Jak już wspomniano – nowa podległość sprawiła, że omawiana formacja została włączona do ogólnopństwowego systemu bezpieczeństwa³³. Zabieg ten wpłynął na jednoczesne określenie wojskom OP szeregu nowych zadań, wynikających ze zmieniającej się sytuacji politycznej, zarówno na arenie międzynarodowej, jak i wewnętrznej. We wcześniejszym podporządkowaniu czynniki te nie wywierały tak istotnego wpływu. Usytuowanie WOP w MBP wymagało przeprowadzenia korekt brygadowych i batalionowych odcinków granicy. Po jej przeprowadzeniu podległe brygadam OP odcinki granicy odpowiadały granicom województw, a samodzielnych batalionów OP powiatów nadgranicznych. Miało to poprawić współdziałanie między wojskami OP, a powiatowymi i wojewódzkimi organami partyjnymi, UB oraz administracji publicznej. Zimnowojenne reakcje polskich władz zapoczątkowane w 1948 r. narzuciły konieczność przeprowadzenia określonych zmian również w strukturze wojsk OP – szczególnie na granicy morskiej i zachodniej. Poprzez zwiększenie liczebności żołnierzy OP zamierzono usprawnić działalność tej formacji. W efekcie zgłoszonych przez Główny Inspektorat OP postulatów powołano we wrześniu 1949 r. specjalne bataliony ochrony portów, zmieniając przy tym system ochrony granicy na ich obszarze i obejmując stałą kontrolą ruch rybacki. Aby nadać ochronie granic większą rangę, podkreślając wojskowy charakter tej formacji, od 1 stycznia 1950 r. powrócono w nazwach jednostek do wcześniejszego określenia: „*Wojska Ochrony Pogranicza*”. W czerwcu 1950 r. – na podstawie rozkazu organizacyjnego MBP nr 043/Org. z 3 czerwca tego roku – powołano: Kurs Oficerów Politycznych, Kurs Oficerów Zwiadu, Szkołę Podoficerską Specjalistów Morskich oraz Szkołę Podoficerską Podkuwaczy, przeformowano stacjonujący w Krośnie nad Wisłokiem 41 Samodzielny Batalion WOP na 1 Brygadę Wojsk Ochrony Pogranicza, a w pozostałych brygadach WOP zmieniono numerację³⁴. Dużych zmian w strukturze organiza-

³² ASG, sygn. 222/71, k. 48; Zestawienie; ASG, sygn. 222/96, k. 683 – 687; Zestawienie stanu etatowo – ewidencyjnego WOP.

³³ R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944 – 1990*, Kraków 2007, s. 78 – 81.

³⁴ Numeracje były następujące (nowa):

- 6 B WOP otrzymała numer 8 B WOP;
- 10 B WOP zmieniono na 9 B WOP;
- 8 B WOP na 12 B WOP;
- 12 B WOP na 15 B WOP;

cyjnej WOP dokonano w następnym roku. Na początku lipca 1951 r. powołany został w Gdańsku podległy bezpośrednio zastępcy dowódcy WOP do spraw morskich, Wydział Remontów, Zaopatrzenia Technicznego i Nadzoru Służby Morskiej WOP. Zwiększono także: ilość etatów Szkoły Specjalistów Morskich, Wydziału Morskiego Dowództwa, WOP, a w nadmorskich brygadach WOP, w miejsce dotychczasowych flotylli morskich utworzono Dywizjony Okrętów Pogranicznych. Do działań w portach Gdańska, Gdyni i Szczecina powołano bataliony portowe, a pozostałych – Morskie Graniczne Placówki Kontrolne. W listopadzie tego roku zmieniono, na odpowiednio wyższy etat Oficerskiej Szkoły WOP oraz przystąpiono do formowania w Lubaczowie Zakładu Tresury Psów Służbowych WOP o stanie osobowym – stałym 68 wojskowych i zmiennym 90 kursantów. Aby nadażyć za rozwojem ruchu granicznego na południowej granicy Polski, we wrześniu 1951 r. uruchomiono nowe, kolejowe Graniczne Placówki Kontrolne w Łupkowie oraz Krościenku³⁵.

Dalszych istotnych zmian w strukturze organizacyjnej WOP dokonano, podobnie jak w 1951 r., także w 1952 r. Reformowano wówczas sztab 1 Brygady WOP, a jej zadania, pododdziały graniczne, siły i środki przekazano sąsiedniej jednostce WOP. Zlikwidowano także istniejące w brygadach plutony jazdy konnej. W Braniewie utworzono natomiast Szkołę Podoficerów Łączności WOP, dotychczasowy Wydział Remontów, Zaopatrzenia Technicznego i Nadzoru Służby Morskiej WOP przeformowano na Bazę Remontów i Technicznego Zaopatrzenia Okrętów i Kutrów WOP³⁶.

-
- 4 B WOP na 16 B WOP;
 - 7 B WOP na 19 B WOP;
 - 11 B WOP na 22 B WOP;
 - 13 B WOP na 23 B WOP;
 - 15 B WOP na 26 B WOP;
 - 19 B WOP na 3 B WOP;
 - 21 B WOP na 4 B WOP;
 - 23 B WOP na 5 B WOP.

ASG, sygn. 225/1, k. 4 – 12; Rozkaz organizacyjny MBP nr 043/ Org. z 3. 06.1950 r.

³⁵ H. Dominiczak, *Powstanie i rozwój organizacyjny Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945 – 1983* [w:] *Studia z dziejów organów resortu Spraw Wewnętrznych*, Wyd. ASW, Warszawa 1984, zeszyt 5, s. 47 – 50.

³⁶ ASG, sygn. 237/6, k. 46 – 50; Rozkaz organizacyjny nr 0046/Org. z 16.05.1952 r. dowódcy WOP; H. Dominiczak, *Powstanie i rozwój*, op. cit., s. 52.

Zmian etatowych zwiększających liczbę wojskowych dokonywano również w strukturach brygad, tworząc nowe komórki organizacyjne. Tym samym zwiększono etat Wojsk Ochrony Pogranicza i liczbę żołnierzy. 1 stycznia 1949 r. WOP liczył 21814 etatów. Po 23 miesiącach wynosił on już 27745 (czyli o 5931 więcej – 21%). Kolejne reorganizacje zwiększające liczbę żołnierzy motywowano potrzebą dostosowania etatu do potrzeb służby. Po przeprowadzeniu zmian wynikających z rozkazu nr 0046/Org. dowódcy WOP ogółem jednostki formacji liczyły 33458 etatów (aneks nr 1 na końcu niniejszego artykułu).

Największy stan Wojska Ochrony Pogranicza osiągnęły w październiku 1953 r. – 33675 wojskowych. W tej liczbie było: oficerów 4189, podchorążych 890, podoficerów nadterminowych 2321, podoficerów służby zasadniczej 4352 i szeregowych 21923). 78% (26275) tych wojsk stanowiła służba zasadnicza z poboru, a 19,6% (6610) kadra zawodowa³⁷.

Rok później 1 listopada 1954 r. w wyniku zmian etatowych nastąpił ok. 2 % spadek ilościowy WOP. Od tego czasu powolnie, aczkolwiek systematycznie zmniejszono liczebność tych wojsk. Dowództwo WOP motywowało łączeniem przeprowadzanych w okresie trzech lat (1949 – 1952) zmian organizacyjnych i etatowych z procesem dostosowawczym tej formacji do zadań operacyjnych, wynikających z aktualnej sytuacji społeczno – politycznej w Polsce. Niedobory sprzętowe oraz czystki doświadczonej kadry sprawiły, że poprawę skuteczności działań WOP w strukturach MBP zamierzano osiągać przede wszystkim zwiększeniem stanu osobowego.

Istotne zmiany, jakie przeprowadzono jeszcze w 1952 r., nastąpiły również w systemie zaopatrywania jednostek. Dotychczas brygady i bataliony WOP zaopatrywane były przez służbę kwatermistrzowską Wojewódzkich Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego. Od lutego system ten uległ częściowej zmianie. Minister BP rozkazał zlikwidować system bezpośredniego zaopatrywania batalionów WOP przez WUBP. Uznano, że podstawową jednostką gospodarczą, która bezpośrednio zaopatruje się w WUBP jest brygada WOP. Na niej miał ciążyć obowiązek rozdziału otrzymanego zaopatrzenia do podległych jej batalionów. W związku z tym, dowódca WOP rozkazem organizacyjnym nr 09/Org. z 24 stycznia 1952 r. wprowadził odpowiednie struktury kwatermistrzowskie we wszystkich (za wyjątkiem 1 Brygady WOP – którą niebawem rozformo-

³⁷ ASG, sygn. 239/8, k. 39; Zestawienie stanu etatowego WOP według stanu na 1.12.1951; ASG, sygn. 237/6, k. 46 – 50; Rozkaz organizacyjny nr 0046/Org. z 16.05.1952 r. dowódcy WOP; ASG, sygn. 243/4, k. 4; Pismo nr 005000 z 1. 07. 1953 r.; ASG, sygn. 243/4, k. 23; Pismo nr 007555 z 15.10.1953 r.

wano) brygadach WOP. Dalszych zmian w tym pionie dokonano na podstawie wydanego 10 kwietnia 1952 r. rozkazu MBP nr 0024/WW. Na jego podstawie, od 1 lipca tego roku jednostki WOP przestały być zaopatrywane przez WUBP. W gestii tego organu pozostawiono tylko remonty planowe i budownictwo³⁸. Przeprowadzone w pierwszej połowie 1952 r. zmiany w istniejącym systemie zaopatrzenia (materiałowym i finansowym) jednostek WOP, doprowadziły do powstania w strukturach organizacyjnych WOP własnej niezależnej od WUBP służby kwatermistrzowskiej. Odtąd, to jest od drugiej połowy 1952 r., obowiązek zaopatrywania wszystkich brygad WOP w niezbędne artykuły i sprzęt przejęło Kwatermistrzostwo WOP, a zaopatrzenie finansowe, utworzony w Dowództwie WOP Oddział Finansowy.

Utworzenie w Dowództwie WOP i podległych jednostkach służby kwatermistrzowskiej, którą 1 października 1953 r. przemianowano na „Zarząd Tyłów WOP”³⁹, zakończyło okres licznych przekształceń organizacyjnych. Na ogół bez dalszych modyfikacji, tak ukształtowana struktura Wojsk Ochrony Pogranicza przetrwała do zmiany dowódcy WOP – płk. Michała Przońskiego, tj. do czerwca 1955 r.

Zmiany etatowe jakie w WOP przeprowadzono od 1949 do 1953 r., przyczyniły się do znacznego – o czym już wcześniej mówiono – zwiększenia ilości żołnierzy tej formacji, a także ilości pododdziałów bezpośrednio ochraniających granicę Polski. W kwietniu 1954 r. do służby na granicy zaangażowane były: 52 bataliony, którym podlegały 284 strażnice; 47 Granicznych Placówek Kontrolnych; 44 Placówki Kontroli Ruchu Rybackiego oraz 13 Punktów Kontroli Małego Ruchu Granicznego. W zależności od ukształtowania terenu oraz istniejącej sytuacji operacyjnej zróżnicowano długość odcinków granicznych ochraniających przez strażnice WOP. Najkrótszy wyniósł 2270 m. a najdłuższy – 34297 m (tabela nr 2 na końcu niniejszego artykułu).

Zagrożenia jakie występowały na poszczególnych kierunkach Polski spowodowały, że największe nasycenie służbą (obliczone średnio na 1 km. granicy) przypadło na zachodzie i wynosiło 3,5 żołnierza. Na południu i północy było ono podobne – sięgające odpowiednio 2,2 i 2,3.

³⁸ ASG, sygn. 239/2, k. 3; Rozkaz organizacyjny MBP nr 019/WW z 17.01.1952 r.; ASG, sygn. 239/2, k. 1; Zarządzenie dowódcy WW nr 05/WW z 19.01.1952 r.; ASG, sygn. 239/1, k. 250; Rozkaz organizacyjny dowódcy WOP nr 063/Org. (Pismo nr 03300/Org. z 6.06.1952 r.); ASG, sygn. 237/6, k. 36 – 37; Pismo kwatermistrza WOP ppłk. W. Rutkowskiego nr 06053 z 12.09.1952 r. H. Dominiczak, *Powstanie i rozwój*, op. cit., s. 53.

³⁹ ASG, sygn. 243/1, k. 209, Zarządzenie organizacyjne nr 032 dowódcy WOP (Pismo nr 03712/Org. z 23.09.1953 r.).

Najniższe wynoszące 1,3 żołnierza było na wschodzie Polski. Bezpośrednią ochronę granicy realizowały załogi strażnic. Ruch osób i środków transportu w przejściu granicznym kontrolowali „wopiści” Granicznych Placówek Kontrolnych. Strażnice WOP i GPK bezpośrednio podlegały dowódcom batalionów. W zależności od sytuacji operacyjnej, w skład batalionu wchodziło od 4 do 8 strażnic oraz istniejące na tym odcinku GPK. Dowódca batalionu posiadał odpowiednio zorganizowany aparat dowodzenia i zaopatrywania wojsk składający się z: sztabu, sekcji politycznej, sekcji zwiadu i sekcji tyłów. Bataliony podlegały dowódcom brygad. Brygadzie natomiast podporządkowano od 2 do 5 batalionów liniowych. Ponadto 12 i 16 B WOP podlegały po 2 bataliony portowe. Nadmorskim brygadam (12, 15 i 16) podporządkowano także cztery dywizyjony Okrętów Pogranicza w tym 12 B WOP – dwa.

7 grudnia 1954 r. rozwiązano Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego na mocy dekretu Rady Państwa. Zadania tego ministerstwa podzielono między dwie nowe instytucje Ministerstwo Spraw Wewnętrznych z Władysławem Wichą na jego czele oraz Komitet do Spraw Bezpieczeństwa. Rozpocząła się tzw. odwilż polityczna w Polsce⁴⁰.

W MINISTERSTWIE SPRAW WEWNĘTRZNYCH

Taka struktura Wojsk Ochrony Pogranicza, jak się okazało, była nieefektywna, wyjątkowo kosztowna i w ocenie Dowództwa WOP wymagała gruntownych zmian. W listopadzie 1955 r. WOP liczył jeszcze 32.736 etatów wojskowych (3971 oficerskich, 1111 podoficerów nadtermiowych, 26.884 służby zasadniczej z poboru i 770 podchorążych) oraz 349 pracowników kontraktowych – cywilnych (bez pracowników fizycznych)⁴¹.

Po zmianie na stanowisku dowódcy WOP, nowy dowódca płk Sobczak w drugiej połowie 1955 r. podjął się reorganizacji tej formacji. Projekt zmian zmierzał do:

- usprawnienia dowodzenia poprzez likwidację pośredniego szczebla – sztabów batalionów, które były organizacyjnie i merytorycznie słabo przygotowane;
- uzyskania, kosztem pododdziałów obsługi i mniej ważnych stanowisk oficerskich w likwidowanych sztabach, rezerw kadrowych, które

⁴⁰ Andrzej Albert [Wojciech Roszkowski], *Najnowsza historia Polski 1918 – 1980*, Warszawa 1983, wyd. Polonia, cz. III, s. 690.

⁴¹ ASG, sygn. 1280/16, k. 378, Notatka służbowa z dnia 27.11.1955 r. dotycząca zagadnień organizacyjnych.

zmierzano skierować do wzmocnienia bezpośredniej ochrony granicy oraz uzupełnienia sztabów brygad. Pozostałą część kadry przewidywano zwolnić.

- uzyskania oszczędności budżetowych, po zwolnieniu i przekazania innym instytucjom państwowym budynków zajmowanych przez sztaby batalionów.

W nowym systemie organizacyjnym WOP, bez zmian zamierzano pozostawić sprawę dowodzenia i zaopatrywania ze szczebla Dowództwa WOP do brygad. Zmiany obejmować miały całokształt zaopatrywania i kierowania strażnikami oraz GPK przez dowództwa brygad. Powyższą reorganizację Dowództwo WOP planowało zrealizować w czterech etapach:

- w pierwszym (od października 1955 do kwietnia 1956 r.) przeprowadzić likwidację sztabów batalionów 15, 19 i 22 B WOP, z jednoczesnym potraktowaniem tego etapu jako doświadczalnego;
- w drugim (od kwietnia do czerwca 1956 r.) zlikwidować sztaby batalionów 23 i 26 B WOP oraz sztabu 94 batalionu, organizując jednocześnie sztab nowej brygady w Krośnie nad Wisłokiem;
- w trzecim (październik i listopad 1956r) rozformować sztaby batalionów w 4, 16 i 12 B WOP (z wyjątkiem sztabu batalionu portowego Szczecin), a na ich miejsce powołać sześć sztabów brygad w: Szczecinie, Międzyzdrojach, Gdańsku (brygada liniowa), Gdańsku (brygada portowa), Prudniku i Raciborzu;
- w czwartym (z uwagi na konieczność przeprowadzenia inwestycji w Żywcu i Nowym Targu, jego realizację zamierzano przeprowadzić w październiku i listopadzie 1957 r.) zlikwidować sztaby 31, 32, 33, 34, 51, 82, 83 i 92 batalionu oraz przeformować dotychczasowy sztab 3 B WOP organizując dwa: w Żywcu i Nowym Targu. W efekcie zaplanowanych zmian istniejący etat WOP (w listopadzie 1955 r. wynosił on 32736 wojskowych i 349 pracowników kontraktowych) zmniejszyłby się zaledwie o 1072 wojskowych i 208 pracowników cywilnych⁴².

Planowane czynności nie zapewniały wszechstronnych zmian, gdyż były kolejną próbą dostosowywania mało sprawnej struktury Wojsk Ochrony Pogranicza do określonych zadań. Przygotowywana likwidacja

⁴² ASG, sygn. 1280/16, k. 1; Pismo dowódcy WOP nr SZ – 003298 z 8.10.1955 r. do wicepremiera Rady Ministrów PRL Franciszka Jóźwiaka – Witolda; ASG, sygn. 1280/16, k. 2 – 8; Notatka służbowa w sprawie reorganizacji Wojsk Ochrony Pogranicza (z 7.10.1955 r.); ASG, sygn. 1280/16, k. 378; Notatka służbowa z 23.11.1955 r. dotycząca zagadnień organizacyjnych.

sztabów batalionów oraz organizacja pięciu nowych sztabów brygad niewiele by zmieniła, ponieważ całościowy etat WOP zmniejszyłby się zaledwie o 3,2%. Oczekiwania społeczne dyktowały przeprowadzenie głębszych przewartościowań, polegających na rezygnacji z wielu zbędnych zadań, które angażowały żołnierzy i pochłaniały wysokie wydatki. Tego czego w porę nie dostrzegli analitycy Dowództwa WOP, bardzo szybko zweryfikowała praktyka codzienna.

Zmiany strukturalne WOP kontynuował następca płk. Sobczaka, nowy dowódca tej formacji płk Henryk Jurewicz. Doświadczenia pierwszego etapu reorganizacji, który na podstawie zarządzenia dowódcy Wojsk Wewnętrznych⁴³ realizowano w 15, 19 i 22 B WOP od 1 listopada 1955 r. – w ocenie Dowództwa WOP – nie potwierdziły trafności przyjętych założeń operacyjnych i nie pozwalały na przyjęcie koncepcji opracowanej pod dowództwem płk. Sobczaka.

Doświadczenia okresu pięciu miesięcy nie pozwalały, w ocenie płk. Jurewicza, przyjąć w całości pierwotnej koncepcji. Sztaby brygad, którym podlegała znaczna ilość strażnic mających długie do ochrony odcinki granicy, nie były w stanie według niego właściwie śledzić aktualnej sytuacji operacyjnej, a tym samym, należycie kierować ich służbą. Nie miały także wystarczających możliwości szybkiego i skutecznego interweniowania w przypadku nielegalnego przekroczenia granicy – szczególnie w tych strażnicach, które były położone daleko od sztabu brygady. Oficerowie kierunkowi poszczególnych pionów, którzy mieli wspierać działalność załóg strażnic, nie byli w stanie zastąpić oficerów dowództwa batalionu, nie posiadali oni ich uprawnień dowódczych i administracyjnych. Likwidacja sztabów batalionów, w efekcie – zadaniem kierownictwa WOP – osłabiała nadzór szczególnie nad pododdziałami daleko oddalonymi od sztabów brygad i wpływała ujemnie na stan dyscypliny załóg i porządku wojskowego. Osłabiała ona także kontakty Wojsk Ochrony Pogranicza z terenowymi strukturami partyjnymi, organami władzy i administracji, wpływając negatywnie na współpracę z ludnością pogranicza. Natomiast przejście na bezpośrednie zaopatrywanie pododdziałów przez Wydziały Tyłów brygad uznano za słuszne, w pełni możliwe do realizacji i usprawniające tę działalność. W oparciu

⁴³ Dowódca WW gen. Julian Hübner nakazał w okresie 1 – 15 listopada 1955 r. w 15, 19 i 22 B WOP przeprowadzić likwidację sztabów batalionów, przechodząc do bezpośredniego kierowania służbą, szkoleniem i zaopatrzeniem strażnic przez sztaby tych brygad. W miejsce dotychczasowego etatu, dowódca WOP od 1.11.1955 r. miał wprowadzić w tych jednostkach na okres doświadczalny – aż do odwołania – zatwierdzone przez dowódcę WW etaty ćwiczebne. ASG, sygn. 1280/16, k. 14; Zarządzenie nr 03/WW dowódcy Wojsk Wewnętrznych z 26.10.1955 r.; ASG, sygn. 1280/16, k. 18 – 20; Rozkaz dowódcy WOP nr 0049 (Pismo nr Op – 00134 z 27.10.1955 r.) dotyczący przejścia 15, 19 i 22 B WOP na etaty ćwiczebne.

o doświadczenia okresu próbnego, kierownictwo WOP proponowało przeprowadzić reorganizację w węższym niż poprzednio projektowano zakresie⁴⁴.

W efekcie zaproponowanych zmian dowództwo WOP zamierzało osiągnąć następujące cele:

- zwiększyć nasycenie pododdziałów w sprzęt samochodowy i łączności;
- zwiększyć ilość udoskonalonych środków techniczno – saperskich stosowanych do ochrony granicy;
- przeprowadzić reorganizację pionu łączności w sztabach;
- zmniejszyć ilościowy stan pododdziałów odwodowych;
- przejść na bezpośrednie zaopatrzenie strażnic przez brygady.

⁴⁴ Jej przeprowadzenie polegać miało na:

- rozformowaniu 9 sztabów batalionów (152, 223, 232, 233, 261, 262, 263, 264, 265);
- rozformować sekcje tyłów w 24 batalionach (43, 51, 52, 53, 82, 83, 84, 91, 92, 93, 94, 123, 124, 122, batalionie portowym Szczecin, 151, 153, 161, 162, 163, 192, 221, 222, 225);
- rozformować GPK: Olszyna, Słubice, Braniewo oraz strażnicę WOP nr 48 w 9 B WOP;
- zmniejszyć załogi w GPK: Dziwnów, Kołobrzeg, Ustka, Darłowo;
- zmniejszyć stany załóg 6, 7 i 11 strażnicy batalionów portowych Szczecin, Gdynia, Gdańsk;
- rozformować sztab 26 B WOP.

Uzyskane rezerwy kadrowe planowano wykorzystać na:

- wzmocnienie sztabów, Wydziałów Politycznych i Zwiadu: 15, 19, 22 i 23 B WOP oraz Wydziałów Tyłów 4, 5, 8, 9, 12, 15, 16, 19, 22 i 23 B WOP;
- sformować sztaby brygad w Sanoku i Przemyślu;
- sformować MGPK Sianki i Łeba w 16 B WOP;
- zorganizować ochronę mostów na zachodniej granicy;
- sformować w Nowym Sączu Centralną Szkołę Podoficerską, kształcącą podoficerów do ochrony południowej granicy;
- wzmocnić załogę GPK Kunowice;
- sformować w Łodzi kompanię szkolną, kształcącą dowódców drużyn (podoficerów) samochodowych dla potrzeb WOP;
- sformować w Warszawie samodzielną kompanię samochodową obsługującą Dowództwo WOP, GPK Okęcie i Samodzielną Kompanię Łączności.

ASG, sygn. 1280/16, k. 211 – 213; Notatka służbowa dowódcy WOP (płk. Jurewiczka) nr Op – 00346 z 28.03.1956 r.

- Przyjęcie większego utechniczenia formacji miało pozwolić na:
- całkowite rozformowanie piętnastu sztabów batalionów oraz sekcji tyłów w kolejnych osiemnastu;
- zmniejszenie Szkół Podoficerskich i odwodów;
- zrezygnowanie z innych etatów⁴⁵.

Ostatecznie i te projekty nie zyskały akceptacji.

W maju 1956 r. opracowano kolejny, uwzględniający koncepcję odstąpienia od bezpośredniej ochrony granicy z ZSRR. Według nowego projektu opierać się ona miała na następujących założeniach:

- zorganizowaniu i prowadzeniu skutecznej pracy zwiadowczej i pracy z ludnością cywilną pasa granicznego na ważnych kierunkach operacyjnych;
- nielegalne przekroczenia granicy na kierunku do Polski likwidować działaniem zmotoryzowanych grup manewrowych;
- w wypadku posiadanych konkretnych danych o spodziewanym przekroczeniu granicy z Polski do ZSRR, organizować doraźną ochronę granicy na danym kierunku operacyjnym przy użyciu sił wydzielonych okresowo z odpowiedniej grupy manewrowej;
- ruch osób i środków lokomocji kontrolować w przejściach granicznych Terespol i Medyka.

Do liczącego 1244 km (35,3% całej długości granic Polski) ochrony wschodniego odcinka granicy Polski, planowano zorganizować w miejscach 19, 22 i 23 Brygadzie WOP cztery grupy manewrowe w: Kętrzynie, Białymstoku, Tomaszowie Lubelskim i Przemyśle. Łącznie liczyć miały 1071 żołnierzy oraz w Terespolu i w Medyce utrzymać GPK łącznie liczące 129 żołnierzy. W efekcie planowanych zmian organizacyjnych nastąpiłoby zmniejszenie etatu WOP o 4846 wojskowych (o 15%), wynosiłby on 27583 wojskowych⁴⁶. Zmiany te zostały ostatecznie przyjęte, a sankcjonowało je zarządzenie organizacyjne nr 013/WW dowódcy Wojsk Wewnętrznych z 16 czerwca 1956 r.⁴⁷ Również i w tym przypadku

⁴⁵ ASG, sygn. 1280/16, k. 204 – 207, Notatka służbowa nr 00496 z 3.04.1956 r. płk. Jurewicza do Ministra Spraw Wewnętrznych i dowódcy WW.

⁴⁶ ASG, sygn. 1280/18, k. 240 – 241; Pismo dowódcy WOP nr O – 0679 z 19.05.1956 r. do dowódcy WW.

⁴⁷ ASG, sygn. 1280/18, k. 333 – 338; Zarządzenie organizacyjne nr 013/WW dowódcy WW z 16.06.1956 r.

Dowództwo WOP nie miało pełnego rozeznania sytuacji na tym pograniczu. Sytuacja jaka powstała, po wdrożeniu tej radykalnej zmiany – w ocenie kierownictwa WOP – pociągnęła za sobą szereg uprzednio nie przewidzianych ujemnych skutków. W świetle tej oceny były one następujące:

- wycofanie WOP z granicy miejscowa ludność przyjęła w znacznej części z niezadowoleniem, a na terenie województw przygranicznych pojawiły się „niezdrowe komentarze i nastroje polityczne”;
- brak żołnierzy WOP i jakiegokolwiek nadzoru spowodował radykalny zanik przestrzegania przepisów granicznych (zaczęto naruszać linię graniczną, kosić siano i kraść drewno po stronie sąsiedniej), ZSRR domagało się ukrócenia tego procesu po polskiej stronie;
- utrudnione zostało współdziałanie z organami bezpieczeństwa w terenie, a kontakt z ludnością pogranicza został przerwany;
- istniało poważne zagrożenie naruszania słupów granicznych i profanowania godeł państwowych.

Te negatywne – zdaniem kierownictwa WOP – następstwa wprowadzania nowej koncepcji ochrony granicy z ZSRR należało uwzględnić w czasie wdrażania nowych rozwiązań organizacyjnych na tym pograniczu i jednocześnie natychmiast skorygować pewne jego elementy. Wystąpiono do dowódcy Wojsk Wewnętrznych z wnioskiem o sformowanie na polsko – radzieckiej granicy 22 placówek WOP (o łącznym stanie osobowym 98 – oficerów, podoficerów i żołnierzy służby zasadniczej – wyposażonych w 24 motocykle polskiej produkcji, typu WFM i 92 rowery).

Załogi tych placówek miały:

- prowadzić działalność kontrwywiadowczą oraz pracę z osobami „zaufanym” i ludnością w strefie nadgranicznej;
- utrzymywać łączność z organami ochrony granic ZSRR;
- aktywnie oddziaływać na ludność, aby przestrzegała przepisy obowiązujące w strefie nadgranicznej;
- utrzymywać ścisłą łączność z komitetami partyjnymi, radami narodowymi oraz organami bezpieczeństwa i MO w strefie nadgranicznej⁴⁸.

⁴⁸ ASG, sygn. 1280/18, k. 262 – 263; Notatka służbowa dowódcy WOP nr O – 00758 z 5.07.1956 r. do dowódcy WW.

Październikowe przesilenie 1956 r. zintensyfikowało rozpoczęte tego roku zmiany obowiązującego jeszcze systemu ochrony granic. Dotychczasowe obostrzenia i ograniczenia wprowadzone w latach 1949 – 1955, polegające na zamknięciu Polaków i izolowaniu ich od świata „kapitalistycznego” musiały ulec zmianie. Społeczeństwo domagało się złagodzenia obowiązujących na pograniczu przepisów i udostępnienia dla wypoczynku plaż oraz gór. Podejmowane przez Dowództwo WOP w latach 1955 – 1956 próby zmian organizacyjnych nie zyskały pełnej akceptacji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Resort ten realizując postanowienia Rady Ministrów – o zmniejszaniu Sił Zbrojnych dążył do znaczniejszych redukcji etatowych, a w efekcie ostatecznym do osiągnięcia dużych oszczędności. Dlatego też zgłaszano i rozpatrywano różne projekty, m.in. zgłoszoną przez MSW w lutym 1956 r. propozycję połączenia KBW i WOP w jedną formację. Ostatecznie zdecydowano się na rozstrzygnięcie nakazujące zmniejszyć etat WOP o 5000 wojskowych,⁴⁹ co było – w mojej ocenie słuszne. W tym czasie nie było uzasadnionej potrzeby utrzymywania tak liczebnej formacji. Jednak sposób przeprowadzenia tej operacji, polegający na całkowitym odstąpieniu od bezpośredniej ochrony wschodniej granicy Polski, był działaniem błędnym, sprzecznym z polską racją stanu. Likwidacja na tym odcinku strażnic, sztabów batalionów i brygad oraz zorganizowanie w ich miejsce: 4 Samodzielnych Grup Manewrowych⁵⁰; 4 Samodzielnych Oddziałów Zwiadowczych⁵¹ oraz 22 Placówek Zwiadu⁵² nie gwarantowało skutecznych działań. Trzeba było szybko przeprowadzić kolejne zmiany.

⁴⁹ ASG, sygn. 1280/18, k. 262 – 263; Notatka służbowa dowódcy WOP nr O – 00758 z 5.07.1956 r. do dowódcy WW.

⁵⁰ Samodzielne Grupy Manewrowe (SGM) powołano w:

- Kętrzynie, liczącą 151 wojskowych i wyposażoną w 10 radiostacji KF, 3 samochody osobowe, 4 samochody ciężarowo – terenowe i 5 motocykli;
- Białymstoku, Chełmie Lubelskim i Przemyślu – każda o stanie 311 wojskowych, wyposażoną w 16 radiostacji KF, 3 samochody osobowo – terenowe, 7 samochodów ciężarowo – terenowych i 5 motocykli.

SGM prowadziły miały działania pościgowe w wypadku nielegalnego przekroczenia granicy do Polski oraz doraźnie organizowaną ochronę określonych odcinków granicy, na których spodziewane było jej naruszenie. ASG, sygn. 1284/150, k. 397 – 407; Ogólne informacje o systemie ochrony granicy wschodniej (bez numeracji).

⁵¹ Samodzielne Oddziały Zwiadowcze – każdy o składzie 9 wojskowych rozmieszczono w: Kętrzynie, Białymstoku, Chełmie Lubelskim i Przemyślu. Ich zadaniem było kierowanie całokształtem pracy placówek zwiadowczych i organizowanie pracy kontrwywiadowczej w głębi pasa granicznego oraz utrzymywanie współdziałania z organami współpracującymi w strefie i pasie granicznym. ASG, sygn. 1284/150, k. 397 – 407; Ogólne informacje o systemie ochrony granicy wschodniej (bez numeracji).

⁵² Ochronę granicy prowadziły 22. Placówki (zwiadowcze) WOP – 20 liczyły po 4. oficerów, a 2. po 6. oficerów. Rozmieszczono je w miejscowościach: Gronowo, Szczurkowo, Ołownik, Gołdap, Rutka,

W maju 1957 r. przeprowadzono reorganizację „wschodnich” jednostek WOP. Szefowie Samodzielnych Oddziałów Zwiadu do 20 maja zorganizować mieli oddziały WOP, wykorzystując żołnierzy i pracowników cywilnych: Samodzielnych Oddziałów Zwiadu, Samodzielnych Grup Manewrowych oraz Placówek WOP. 19 Oddział WOP mieścił się w Kętrzynie, 22 Oddział WOP – w Białymstoku, 23 Oddział WOP – w Chełmie Lubelskim, a 26 Oddział WOP w Przemyślu⁵³.

Powstanie Oddziałów WOP na wschodniej rubieży Polski nie miało odtworzyć istniejących tu do 1956 r. jednostek, a tylko zorganizować sprawny system kierowania konieczny do działań granicznych na tym kierunku.

Zmiany organizacyjne przeprowadzono również w innych brygadach. W lutym 1957 r. podjęto decyzję o połączeniu 3 Brygada WOP ze sztabem w Krakowie i 26 Brygada WOP z Nowego Sącza w jedną 3 Brygadę WOP, której sztab usytuowano w Nowym Sączu. Reorganizację, która oprócz połączenia obu brygad, objęła także rozformowanie sztabów batalionów, zakończono 30 sierpnia 1957 r.⁵⁴ Także na zachodzie Polski w drugiej połowie lat pięćdziesiątych zaczęto wprowadzać zmiany, angażując do ochrony granicy środki techniczne, w postaci systemu podczerwieni. Pozwoliło to na likwidację części strażnic⁵⁵.

W 1958 roku, kontynuowano rozpoczęty dwa lata temu proces zmian. Jednostkom WOP (brygadam i oddziałom) nadano nazwy regionalne.⁵⁶ Wdrożono też plan utechnicznienia Wojsk Ochrony Pogranicza

Hołny Wolnera, Kuźnica, Jaryłówka, Białowieża, Czeremcha, Terespol, Włodawa, Dorohusk, Strzyżów, Dołhobyczów, Hrebenne, Sołotwina, Karczowa, Medyka, Hermanowice, Krościenko i Szewczenkowo. ASG, sygn. 1284/150, k. 408 – 412; Tezy do przeprowadzenia rozmów z delegacją Pogranicznych Wojsk ZSRR (bez numeracji).

⁵³ ASG, sygn. 1280/77, k. 554 – 555; Rozkaz nr 039 Org. - mob. Dowódcy WOP z 30.04.1957 r.

⁵⁴ ASG, sygn. 1280/77, k. 550; Rozkaz dowódcy WOP nr 07/Org. - mob. Z 5.03.1957 r.

⁵⁵ H. Dominiczak, Zarys, op. cit., s. 77 – 78.

⁵⁶ Nazwy regionalne brygady i oddziały WOP otrzymały w 1958 r., a nie jak podaje Henryk Dominiczak w 1957 r. Na podstawie zarządzenia nr 075/58 MSW z 22.04.1958 r. „w celu ściślejszego powiązania jednostek Wojsk Ochrony Pogranicza z terenem, w którym wykonują one zadania ochrony granicy” nadano następujące nazwy:

- 3 Karpacka B WOP;
- 4 Górnośląska B WOP;
- 5 Sudecka B WOP;
- 8 Łużycka B WOP;
- 9 Lubuska B WOP;
- 12 Pomorska B WOP;

oraz przeobrażanie systemu działań tej formacji. Główny ciężar zabezpieczenia granicy – według nowych ustaleń – opierać się miał na pośrednich metodach działań – aktywnej pracy operacyjno – rozpoznawczej, realizowanej na obszarze całego pasa granicznego. Dotychczasowe bezpośrednie działania, prowadzone przez załogi strażnic w pobliżu granicy ograniczono, stosując je przede wszystkim podczas działań patrolowo – pościgowych i kontrolnych⁵⁷.

-
- 15 Bałtycka B WOP;
 - 16 Kaszubska B WOP;
 - 19 Kętrzyński O WOP;
 - 22 Białostocki O WOP;
 - 23 Chełmski O WOP;
 - 26 Przemyski O WOP.

ASG, sygn. 1717/44, k. 136; Zarządzenie nr 075/58 ministra Spraw Wewnętrznych z 22.04.1958 r.

⁵⁷ H. Dominiczak, *Zarys*, op. cit., s. 112.

Tabela nr 1

Zestawienie stanu etatowo - ewidencyjnego Wojsk Ochrony Pogranicza.

(Stan na 1 stycznia 1949 r.)

Nazwa jednostki OP	Numer etatu	OFICEROWIE												PODOFICEROWIE				Szeregowi		Ogółem wojskowych		Prac. kontrakt.					
		gen.	plk.	pptk.	mjr.	kpt.	por.	ppor.	chor.	Razem	Fwd.	Etal.	Fwd.	Etal.	Zawodowi	Razem	Fwd.	Etal.	Etal.	Fwd.	Etal.	Etal.	Fwd.				
GIOP	7/37	3	15	5	32	14	38	23	24	26	4	21	2	8	6	118	103	26	17	26	21	11	20	155	144	22	16
6 BOP	7/38		1	13	1	36	9	60	30	74	63	10	43	13	194	159	116	53	365	239	1401	1502	1960	1900	7	6	
10 BOP	7/39		1	9	1	26	7	32	19	37	34	14	30	13	119	104	77	35	204	151	689	754	1012	1009	6	6	
8 BOP	7/40		1	14	0	38	13	53	26	69	62	23	38	11	198	150	133	45	496	191	1198	1462	1892	1803	7	6	
12 BOP	7/41		1	12	2	30	5	47	18	51	43	10	27	11	151	106	96	51	340	173	892	1048	1383	1327	7	5	
4 BOP	7/42		1	12	2	32	8	44	23	45	37	22	33	14	156	117	99	56	357	179	919	1087	1432	1383	7	4	
7BOP	7/43		1	10	4	29	3	27	11	37	31	19	26	12	123	87	77	34	213	123	642	733	978	943	5	2	
11 BOP	7/44		1	10	1	29	5	28	14	54	41	17	35	9	139	105	83	28	214	112	733	837	1086	1054	5	3	
13 BOP	7/45		1	10	1	29	3	32	16	55	46	14	19	14	141	99	80	38	222	169	802	857	1165	1125	5	4	
15 BOP	7/46		1	12	1	33	4	49	12	61	49	10	32	16	166	114	97	38	295	150	1140	1311	1601	1575	7	5	
19 BOP	7/47		1	12	3	32	7	57	30	65	47	6	27	11	173	125	102	45	345	238	1385	1524	1903	1887	7	7	
21 BOP	7/48		1	13	2	36	12	62	23	73	68	9	37	11	194	153	121	58	368	223	1458	1634	2020	2010	7	7	
23 BOP	7/49		1	13	1	37	13	62	27	74	39	8	55	9	195	144	116	44	377	248	1473	1609	2045	2001	7	6	
41 SBOP	7/50		1	4	1	7	1	26	7	21	19	3	17	5	62	50	49	14	132	67	642	733	836	850	6	3	
W brygadach			13	0	144	20	394	90	579	256	716	579	165	419	0	149	2011	1513	1245	539	3523	3334	16391	16313	18887	83	64
C WOP	7/36		3	9	2	20	7	14	19	13	15	5	4	4	4	4	54	18	41	100	123	218	11	9			
Ogółem w wojskach OP		3	31	7	189	36	479	122	728	335	880	809	213	574	0	184	2673	2067	1391	601	4322	2492	14619	16472	21195	203	143

Zródło: ASG, sygn. 222/96, k. 683 - 687.

Aneks nr 1 –
Struktura etatowa jednostek Wojsk Ochrony Pogranicza.
(Stan na 1 czerwca 1952 r.)

Nazwa jednostki OP	Numer etatu	Ilość etatów	
		wojskowych	prac. cywilnych
Dowództwo WOP	346/1	505	54
3 B WOP	352/1	2475	20
4 B WOP	352/2	3632	28
5 B WOP	352/3	2411	23
8 B WOP	352/4	2668	24
9 B WOP	352/5	2423	27
12 B WOP	352/6	3903	33
15 B WOP	352/7	2350	22
16 B WOP	352/8	3775	28
19 B WOP	352/9	991	17
22 B WOP	352/10	1627	19
23 B WOP	352/11	1643	22
26 B WOP	352/12	2363	23
OS WOP	348/1	1194	32
Kurs oficerów politycznych WOP przy OS WOP	348/6	137	-
Kurs oficerów zwiadu WOP przy OS WOP	348/5	130	-
SSM WOP	348/2	470	2
Zakład Tresury i Hodowli Psów Służbowych WOP	348/4	156	-
GPK WOP Warszawa Okęcie	358/1	34	2
Szkoła podoficerów Łączności WOP	348/3	474	2
Baza Remontów i Technicznego Zaopatrzenia Okrętów i Kutrów WOP	350/1	97	11
Razem		33458	389

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ASG, sygn. 237/6, k. 46 - 50.

Tabela nr 2

Zestawienie jednostek i pododdziałów WOP. (na dzień 1.04.1954 r.)

Brigada WOP (nr)	Długość odcinka granicy	Ilość batalionów		Ilość strażnic		Kategorie strażnic		Ilość GPK, PKRR, PKMRG										Ogółem		Ilość żołnierzy na 1 km granicy	Rozpiętość odcinka granicy			
		ładowych	portowych	ładowych	portowych	-	II	III	drogowe	Kolejowe	Kolejowo drogowe	rzeczne	morskie	PKRR	PKMRG	etatowe	nieetatowe	bataliony	strażnice			GPK	PKRR	PKMRG
3	4E+05	4	24	15	7	2	1	1	1						4	6	4	24	2	4	4	16228	2,2	7350 - 25448
4	4E+05	5	29	11	15	3	2	2	2					9	25	5	29	4	4	9	12112	2,8	5473 - 16800	
5	3E+05	5	28	8	15	5	1	3	3					1		5	28	4	4		11745	2,7	6940 - 17698	
8	1E+05	2	13	3	5	5	1	1	1							2	13	1	1		9691	2,9	2270 - 15310	
26	2E+05	2	12		5	7										2	12				13477	1,2	10400 -	
Razem pld.	1360326	18	0	106	0	37	47	22	2	7	2	0	0	0	13	32	18	106	11	0	13	12651	2,36	2270 - 25448
8	1E+05	2	14	9	3	2	1	3	3								2	14	4		9335	3,6	6165 - 14305	
9	2E+05	4	22	8	5	9	2	3	1	1							4	22	7		8625	3,9	5000 - 14100	
12	2E+05	4	22	9	4	9		3	3	3							4	22	6		10267	3,1	3505 - 22150	
Razem zach.	5E+05	10	0	58	0	26	12	20	3	9	1	4	0	0	0	0	10	58	17	0	0	9409	3,53	3505 - 22150
12	54609	1	2	5	10	2	1							3			3	15	3		10922	3	7710 - 16798	
15	2E+05	3	13	4	9							4	20				3	13	4	20	13811	1,6	10550 -	
16	2E+05	3	2	15	11	4	3					2	21				5	26	2	21	15159	2,1	8994 - 30320	
Razem morska	5E+05	7	4	33	21	10	19	4	0	0	0	0	6	44	0	0	11	54	6	44	0	13297	2,23	7710 - 30320
19	2E+05	3	14		1	13		3	3								3	14	3		16870	1,7	11100 -	
22	3E+05	3	16		1	15		3	3								3	16	3		19491	1	13736 -	
23	5E+05	4	20			20		3	3								4	20	3		22619	0,9	12944 -	
26	2E+05	3	16		3	13		4	4								3	16	4		13797	1,9	8200 - 29043	
Razem wsch.	1234062	13	0	66	0	5	61	0	13	0	0	0	0	0	0	0	13	66	13	0	18194	1,38	8200 - 34297	
Ogółem	3620016 ¹	48	4	##	21	73	83	##	5	29	3	4	6	44	13	32	52	##	47	44	13	13388	2,4	2270 - 34297

* Ze względu na zabęgnięcie się odcinków odpowiedzialności, granica ochramiana jest dłuższa od rzeczywistej granicy Polski.

Źródło: ASG, sygn. 1284/150, k. 337.

Goryński Grzegorz; Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945 – 1965. Próba oceny –
cz. I, Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia nr 1/11, Koszalin
2011, s. 58 – 88.